PETER DE WAARD &

PETRA VAN DEN BRINK

De meisjes van Schoevers

2013
Thomas Rap
Amsterdam

Inleiding

Dit is het opzienbarende verhaal van een man die vanuit de theesalon van zijn moeder een opleiding begint die in honderd jaar één miljoen Nederlanders – bijna allemaal meisjes – aan een diploma zal helpen. Dankzij deze man maken in de twintigste eeuw naast de meisjes van Verkade ook de jongedames van Schoevers hun opwachting, die Schoevers steevast 'zijn meisjes' blijft noemen.

Voordat Schoevers in 1913 zijn opleiding lanceert, is er voor vrouwen alleen het afmattende en geestdodende werk in de fabriek of het verzorgende beroep in het huishouden en ziekenhuizen weggelegd. Schoevers daarentegen geeft vrouwen de mogelijkheid om steno, typen en vreemde talen te leren en daarmee een kantoorbaan te verwerven, niet omdat hij strijdt voor de gelijke behandeling van de vrouw, maar omdat hij vrouwen voor dat werk het meest geschikt acht.

Al in de jaren twintig staat het vak van secretaresse synoniem voor glitter en glamour – een soort *Sex and the City* avant la lettre. Honderden meisjes melden zich aan om foutloos en ritmisch blind te leren typen met tien vingers op de maat van de charleston. Hij creëert de klasse van de witte blouses. De secretaresse wordt een plichtsgetrouwe en enigszins bekakte vrouw die in een strakke rok en witte, hooggeslo-

Adriaan Schoevers

ten blouse over haar baas waakt als een vogel over haar nest, een naaisetje in de bovenste lade heeft liggen om een losgeraakte knoop te kunnen vastzetten en bij iedere kik meteen koffie haalt.

Met zijn particuliere opleiding troeft Schoevers het reguliere onderwijs af. Hij gelooft zelfs zo heilig in de capaciteiten van vrouwen dat hij in de jaren twintig Mies Lanen in dienst neemt en uiteindelijk laat toetreden tot de directie. Ze ontwikkelt zich tot een krachtige en loyale bondgenoot van Schoevers en wordt een van de eerste voorvechters van de vrouwenemancipatie in Nederland. Maar omdat Lanen haar tijd zo ver vooruit is, krijgt ze niet de waardering die later iemand als Joke Smit zal krijgen.

Maar Adriaan Schoevers is tegelijkertijd een bedroevend gezinshoofd die vier vrouwen verslijt en zijn kinderen niet wil zien noch enige kansen biedt. Hij houdt er een tamelijk tumultueus privéleven op na dat ertoe leidt dat hij na de oorlog een dansschool begint waar de debutantes uit de gegoede Haagse kringen een geschikte man aan de haak kunnen slaan.

Nadat zijn oprichter in 1965 overlijdt verandert Schoevers van een instituut dat vooruitkijkt naar een instituut dat terugkijkt. Te laat wordt de typemachine ingewisseld voor de tekstverwerker en stenografie voor Microsoft Word en Excel. De tijdgeest van Dolle Mina en marihuana-rokende hippies wordt door Schoevers' opvolgers evenmin begrepen. Secretaresses worden door buitenstaanders denigrerend 'tiepmiepen' genoemd die symbool staan voor de onderdrukking van de vrouw.

Niettemin blijft het leerlingenaantal stijgen en nieuwe records breken. Secretaresses laten zich liever management-

assistent of co-manager noemen – al is het maar om het beeld van onderdanigheid bij te stellen. Vrouwen willen niet meer gedienstig zijn, maar spelen vanaf heden zelf de baas.

De secretaresse anno 2013 is een onafhankelijke vrouw en komt uit alle gelederen van de bevolking. Perfectionisme, discipline en persoonlijke betrokkenheid staan nog steeds hoog in het vaandel bij Schoevers. Maar het kantoorwerk is ingrijpend veranderd. Dankzij mobieltjes, laptops en iPads past het in een handtas.

In honderd jaar Schoevers hebben secretaresses zich opgewerkt. Inmiddels zijn Schoevers-meisjes ook minister, actrice, presentatrice en powervrouw. Maar dat neemt niet weg dat het traditionele stereotype maar moeilijk uit te bannen is. Honderd jaar Schoevers is daarmee ook het verhaal van honderd jaar vrouwenemancipatie: een strijd met vallen en opstaan die blijkbaar nog lang niet is gestreden. De geschiedenis van Schoevers is onlosmakelijk verweven met de geschiedenis van Nederland. Een geschiedenis die begint in een theesalon.

HOOFDSTUK 1

Kindermeisjes

'Alleen de liefde voor een man kan de vrouw gelukkig maken. Al het andere zoals betaalde arbeid is surrogaat en dient hooguit als verdoving voor de pijn van het gemis van de liefde.'

Anna de Savornin-Lohman

Als Adriaan Adolf Schoevers – voor de buitenwereld 'de heer A.A.' – op 29 april 1891 in Amsterdam wordt geboren, is Nederland in veel opzichten nog een achtergebleven, voornamelijk agrarisch land dat leunt op zijn oude VOC-traditie en de rijkdommen uit Nederlands-Indië. De aristocratie regeert letterlijk nog over het land. Koningin-regentes Emma neemt de honneurs waar voor haar dochter Wilhelmina nadat haar man koning Willem III is gestorven. Premier is mr. A. baron Mackay. De industriële revolutie is laat op gang gekomen. De gebroeders Stork hebben in 1891 nog maar net hun machinefabriek in Hengelo geopend en Gerard Philips begint in het jaar van Schoevers' geboorte voorzichtig met de productie van gloeilampen. Kantoorwerk wordt bijna uitsluitend gedaan door mannen in lange jassen die met een kroontjespen staande achter de hoge schrijftafel stapels rekeningen in de boekhouding verwerken of brieven schrijven die nog met boodschappenjongens, de postkoets of de trein worden verzonden. Een telefoonaansluiting is uitzonderlijk.

Adriaan Schoevers is een nakomertje, de derde zoon van Antoni Schoevers, hoofd van de Reguliersschool in de hoofdstad, en Marie Caroli, eveneens onderwijzeres. Adriaans oudste broer Eduard is al tien en zijn andere broer

Marie Caroli, de moeder van
Adriaan Schoevers

Eugene is zeven als hij wordt geboren. Zij zijn nog in Den Haag geboren, waar hun vader en moeder oorspronkelijk vandaan komen. Hun vader Antoni heeft daar contacten tot in de hoogste kringen, maar inmiddels is hij hoofd van een school voor kinderen uit de beste Amsterdamse milieus – of 'een vierdeklasschool', zoals dat in die tijd heet. Ze wonen aan de Reguliersgracht in de bovenmeesterwoning. Adriaan is een slimme bengel, geliefd bij zijn klasgenoten, en wordt schandalig verwend door zijn moeder.

Het geslacht Schoevers kan worden gerekend tot de burgerij. De overgrootvader en grootvader van Adriaan Schoevers heten net als zijn vader Antoni en zijn vooral actief in de handel. In 1842 wordt al een perkamenten geslachtsre-

Antoni Schoevers, de vader van
Adriaan Schoevers

gister aangelegd. De voorouders van Adriaans moeder zijn vermoedelijk van de hugenoten afkomstig, hoewel er romantische verhalen de ronde doen over een stamvader die met het leger van Napoleon naar Nederland is gekomen en daar door een maagd is verleid. Koning Willem I bevestigt hun staatsburgerschap in 1815. Hoewel de Schoevers van hervormden huize zijn, speelt het geloof geen grote rol in de familie. Er heersen voor die tijd tamelijk liberale opvattingen in het gezin, al is een werkende burgervrouw – laat staan een vrouw die carrière maakt – ook hier nog een taboe. In dat opzicht is de negentiende eeuw een verloren eeuw geweest, waarin de rechten van vrouwen eerder zijn ingeperkt dan uitgebreid.

Het begin van de eeuw is voor vrouwen nog zo hoopvol. In 1789 breekt de Franse revolutie uit, waarbij wordt geroepen om vrijheid, gelijkheid en broederschap, maar na de Slag bij Waterloo keert het puritanisme weer terug. De rol van de religie, die in de renaissance en verlichting is teruggedrongen, neemt in de loop van de negentiende eeuw in het calvinistische Nederland weer de overhand. De protestanten beschouwen hun gezindte als de officiële staatskerk, terwijl de weer in vrijheid belijdende rooms-katholieken de meest trouwe volgelingen van Rome zijn. Beide kerkgenootschappen voegen zich naar het scheppingsverhaal uit de Bijbel, waarin wordt gezegd dat de vrouw Eva uit Adam is geschapen om hem te dienen en waarin de waarde van een dienstmeid wordt bepaald op drie vijfde van een dienstknecht. En als de Bijbel de regels dat de vrouw ondergeschikt is niet voorschrijft, is het wel de Code Napoleon, die op het Europese vasteland algemeen is ingevoerd. Dit nieuwe burgerlijk wetboek legt de absolute superioriteit van de man als hoofd van het gezin vast. Vrouwen die zichzelf willen ontplooien, rest weinig anders dan in te treden bij kloosters. De weinige zelfstandige, financieel onafhankelijke vrouwen zoeken hun toevlucht bij elkaar om niet afhankelijk te zijn van mannen, maar de meeste vrouwen hebben die luxe niet en moeten zich neerleggen bij de heersende moraal.

De industriële revolutie leidt tot verstedelijking, waarbij dorps- en familiebanden worden vervangen door sociale klassen. Zo ontstaat de *Respectable Society*, waarmee de nieuwe middenklassen hun eigen waardigheid creëren ten opzichte van de oude aristocratie. In de praktijk komt de *respectability* vooral neer op een totaal doorgevoerde scheiding van de mannen- en vrouwenwereld. Vrouwen en man-

nen krijgen apart onderwijs, hun eigen clubs en vooral hun eigen sociale positie; mannen horen zich ongemakkelijk te voelen in gezelschap van vrouwen. De industriële revolutie maakt eveneens een einde aan de rol van de zelfstandige vrouw die zelf producten maakt en verkoopt. Veel vrouwen verliezen hierdoor hun inkomsten en belanden in wat het proletariaat wordt genoemd. Zij moeten noodgedwongen dagen van zestien uur maken in fabrieken of naaiateliers tegen lonen die ver onder die van mannen liggen. En daarnaast moeten ze ook nog kinderen baren en die kinderen en hun mannen verzorgen. Of erger – victoriaans Londen telt in die tijd meer dan tachtigduizend prostituees.

In handelsland Nederland zijn de wantoestanden minder extreem. Omdat onder koning Willem I de industrie wordt geconcentreerd in het zuiden van het land – het latere België – kent Nederland vooral een grote middenklasse. Vrouwen uit de lage middenklasse kunnen dienstmeisje worden bij een van de rijke families. En als ze verder opklimmen, is zelfs het beroep van gouvernante, onderwijzeres, gezelschapsdame of kindermeisje mogelijk. Maar al deze beroepen worden slecht betaald en bieden absoluut geen uitzicht op een zelfstandig bestaan. De hoop op financiële veiligheid is afhankelijk van de kans een goede man aan de haak te slaan, waarna het betaalde werk kan worden ingeruild voor het moederschap.

De negentiende-eeuwse *respectability* betekent ook dat vrouwen uit de betere standen hun handen niet vuil moeten maken. Niet alleen mannen vinden dat, de vrouwen denken dat zelf in overgrote meerderheid ook. De Nederlandse pedagoge en feministe Elise van Calcar noemt het idee van buitenshuis werkende burgervrouwen 'onkies'. Samenwerking met mannen op drukbezochte werkkringen is 'voor het

schone geslacht' onzedelijk. Daarnaast zorgen vrouwen voor valse concurrentie op de arbeidsmarkt omdat ze veel lagere lonen accepteren.

De kleinburgerlijkheid, de calvinistische moraal, maar ook de sociologische en psychologische opvattingen van die tijd willen de traditionele rol van de vrouw als moeder in stand houden. Vrouwen hoeven alleen het hoognodige te leren op school. Ze zijn van veel vervolgopleidingen uitgesloten. Uiteindelijk worden vrouwen in de negentiende eeuw gezien als tweederangsburgers en ziekelijke wezens die worden geteisterd door barensweeën en menstruaties. Als gevolg van de verstikkende mode zoals korsetten die de ribben verwringen en voor verplaatsingen van de baarmoeder en lever zorgen, krijgen veel vrouwen ook daadwerkelijk last van benauwdheid en flauwtes en daardoor van depressies en angsten. Onder vrouwen ontstaat al in de negentiende eeuw een anorexia-epidemie.

In de VS – het land van ongekende mogelijkheden – begint in die tijd een nieuwe wind te waaien. In de etnische smeltkroes van immigranten ontstaat een samenleving waarin vrouwen ook een belangrijke rol kunnen vervullen. De Franse filosoof en socioloog Alexis de Tocqueville beschrijft in de jaren veertig van de negentiende eeuw de relatief grote bewegingsvrijheid van de vrouwen daar. In de staat Louisiana hebben ze zelfs recht op briefgeheim en steken ze mannen met hun kunstkritieken naar de kroon. Echtparen beslissen er samen. En in de VS hebben mannen ook zelden een maîtresse, zo constateert hij.

Een van de Nederlandse vrouwen die de boeken van De Tocqueville lezen en daardoor geïnspireerd raken, is de in Delft geboren Mienette Storm-van der Chijs. Zij is enig kind

van een rijke koopman. Nadat ze thuis via privélessen wereldwijs is geworden en haar echtgenoot al na twee maanden huwelijk is overleden, kiest ze voor een bestaan als alleengaande avonturier. Ze reist de wereld rond, onder meer naar Zuid-Afrika, maar ook naar de vs. Storm-van der Chijs bezoekt het Cooper Institute in New York, waar duizenden jonge vrouwen beroepsopleidingen krijgen. Ze ontdekt dat vrouwen hier niet alleen in de traditionele vrouwenberoepen worden geschoold, maar ook worden opgeleid voor banen in de handel, zoals boekhoudster en telegrafiste. 'Kantoorwerk is zeer geschikt voor vrouwen uit de middenklasse die ongehuwd zijn en toch op de een of andere manier in hun onderhoud moeten voorzien,' concludeert ze. Vanuit Amerika stuurt zij artikelen naar gezaghebbende bladen als *The Economist* en het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde*.

In 1863 schrijft ze 'dat meisjes uit fatsoenlijke kringen vaak wegzinken in een treurig lot waarvoor zij door een betere opleiding zouden zijn behoed'. Op de schaarse vacatures van gezelschapsjuffrouw komen dagelijks honderden sollicitaties binnen van dochters van officieren, ambtenaren, geestelijken en kunstenaars zonder middelen van bestaan. Vrouwen uit de middenklasse zijn in haar ogen door een gebrek aan opleiding nauwelijks in staat in het eigen onderhoud te voorzien. Terug in Nederland zet Storm-van der Chijs zich meteen in voor de oprichting van een Industrieschool voor Meisjes. Ook ijvert ze voor de toelating van meisjes tot het examen voor leerling-apotheker, wat in 1867 met succes wordt bekroond.

Ook de in het Groningse Sappermeer geboren Aletta Jacobs legt zich niet neer bij de achterstelling van vrouwen. Zij werkt zich op tot de pionier van de eerste feministische

revolutie in Nederland. Als meisje weet ze toegang te verkrijgen tot de rijks-hbs en het lukt haar zelfs een universitaire opleiding te volgen. Op zijn sterfbed geeft de liberale minister Thorbecke haar dispensatie van het universitaire toelatingsexamen op grond van het feit dat ze geslaagd is voor het leerling-apothekersexamen, waardoor zij in 1878 als eerste vrouw in Nederland kan afstuderen. Een jaar later vestigt ze zich als arts in Amsterdam.

Hier houdt ze niet alleen spreekuur voor patiënten, maar schokt ze het establishment ook met artikelen en lezingen over vrouwenrechten en voorbehoedmiddelen. In 1883 eist ze haar kiesrecht op, waar ze op grond van haar inkomen – er geldt in Nederland dan nog een zogenoemd censuskiesrecht, waarbij alleen mensen boven een bepaalde inkomensgrens mogen stemmen – ook recht op heeft. Maar de Hoge Raad beslist anders. Er komt zelfs een nieuwe wet die het kiesrecht voor vrouwen nog eens expliciet uitsluit. Maar Jacobs geeft niet op. Ze sluit zich aan bij de Vrijzinnig Democratische Bond, een progressief-liberale partij. Steun voor haar eisen krijgt ze met name uit de opkomende socialistische beweging, waar mensen als Wilhelmina Drucker en Suze Groeneweg eveneens de gelijkstelling van de vrouw nastreven. In 1889 wordt op initiatief van Wilhelmina Drucker de VVV (Vrije Vrouwen Vereniging) opgericht en in 1894 de zustervereniging de VVVK (Vereniging voor VrouwenKiesrecht). Algemene eisen zijn een juridische, economische en politieke gelijkstelling van de vrouwen, waaronder het kiesrecht. Een heel praktische eis is de oprichting van Stedelijke Stoomwasserijen. De schrijfster Catherina Alberdingk Thijm publiceert de gids *Lucratieve betrekkingen voor vrouwen uit de beschaafde stand*, waarin ze stelt dat 'onafhankelijke vrouwen horen te werken'.

Als Schoevers wordt geboren, vindt de grote meerderheid van de bevolking – ook de vrouwen – de acties van wat een kleine groep radicale feministen wordt genoemd nog een schandaal. Maar vrouwen beginnen zich in het laatste decennium van de negentiende eeuw op een breder front te roeren. In 1897 verschijnt de emancipatieroman *Hilda van Suylenburg* van Cécile Goedkoop-de Jong. Het boek gaat over een jonge freule die na enige tijd genoeg heeft van de leegheid van het uitgaansleven van de Haagse beau monde en een nuttiger invulling van haar bestaan zoekt. Ze gaat rechten studeren, waarna ze als juriste wil werken aan de hervorming van het wettelijk stelsel. Ze neemt het daarbij op tegen vrouwen en mannen die vinden dat 'het koninkrijk van de vrouw in het huishouden ligt' en dat 'de eerbied en bescherming die vrouwen van mannen krijgen verdwijnt als zij hetzelfde werk willen gaan doen'. Haar roman wordt in die tijd zelfs als *De Negerhut van Oom Tom* van de vrouwenemancipatie bestempeld.

Cécile Goedkoop-de Jong is bij het verschijnen van het boek de voorzitster van het comité dat in 1898 een Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid wil houden. Niet alle vrouwen zijn blij met haar roman. Anna de Savornin-Lohman – een van de comitéleden – schrijft onmiddellijk een pamflet, waarin zij de door Goedkoop-de Jong geuite opvattingen 'door en door onwaar' noemt en afstand neemt van de suggestie dat vrouwen door werken 'gelukkig' kunnen worden. 'Alleen de liefde voor een man kan de vrouw gelukkig maken. Al het andere zoals betaalde arbeid is surrogaat en dient hooguit als verdoving voor de pijn van het gemis van de liefde.'

De grote verdeeldheid over de zogenoemde 'vrouwenkwestie' leidt tot veel publiciteit en helpt de tentoonstelling

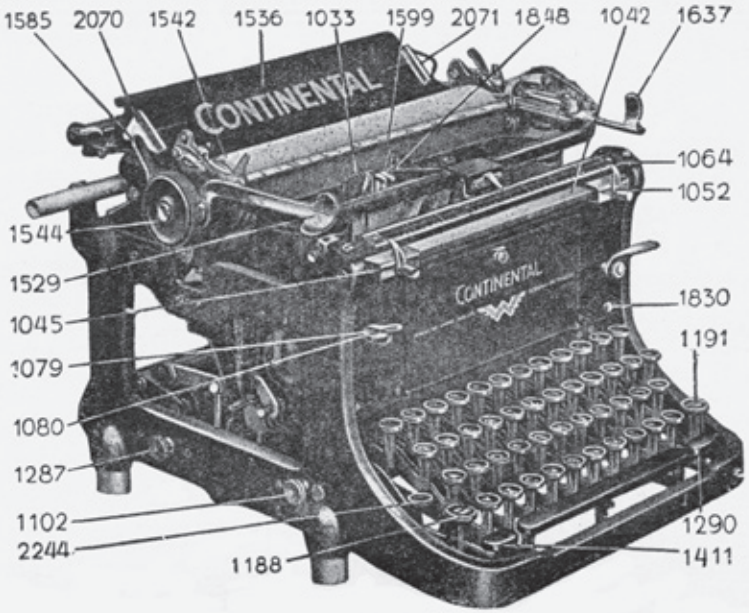
aan extra aandacht. De aanstaande koningin Wilhelmina is bereid de tentoonstelling op 9 juli 1898 te openen en eind september 1898 zijn er al meer dan 90.000 bezoekers geteld. Er worden verschillende vormen van vrouwenarbeid gedemonstreerd, er staan lezingen en congressen op het programma en er is een keur aan culturele evenementen, en dit alles met als doel om vrouwenarbeid meer acceptabel te maken, ongelijkheid aan de kaak te stellen en een plaats voor vrouwen op te eisen in het openbare leven. De tentoonstelling opent velen de ogen van een nieuwe tijd, waarin vrouwen een nieuwe rol kunnen spelen, en levert bovendien een batig saldo op van twintigduizend gulden, dat wordt besteed aan de oprichting van het Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid.

De industriële revolutie heeft inmiddels ook een vervolg gekregen in wat de administratieve revolutie wordt genoemd: een expansie van de tertiaire of dienstensector van witte boorden. Doordat de industriële revolutie producten goedkoper heeft gemaakt, kunnen ook steeds meer mensen ze kopen. De eerste warenhuizen worden geopend, zoals Macy's in New York en Harrods in Londen. De geldstromen nemen toe. Er zijn meer banken nodig. Mensen zoeken ook financiële zekerheid voor toekomstige tegenslagen, zoals ongevallen, of voor de oude dag, wat leidt tot de oprichting van verzekeraars. Tot dan toe is boekhouding simpel – 'debet is de kant van het raam en credit de kant van de deur' – maar er komen nieuwe, ingewikkeldere boekhoudsystemen. In een grote stad zoals Rotterdam werkt in 1850 nog maar één procent van de bevolking op kantoor. Dat aantal groeit daarna explosief. In de kranten staan lijsten met banen. 'In een gevestigde handelszaak wordt gevraagd

een jongeling van deftig familie. Vereisten zijn: eerlijkheid, goed zedelijk gedrag, en niet beneden de 15 jaren. Bij lust tot werken bestaat er vooruitzicht op salaris,' schrijft Eduard Douwes Dekker (Multatuli) in *Woutertje Pieterse*.

Dat een jongeling en geen meisje wordt gevraagd, is veelbetekenend. Hoewel het werk in de dienstverlening vooral met het hoofd en niet met de handen hoeft te worden gedaan en mannen daardoor geen voordeel meer hebben van hun fysiek, eigenen ze zich de baantjes in eerste instantie wel toe. Wat de stoommachine is voor de industrie, is de typemachine voor de dienstensector. In 1867 heeft de Amerikaanse wapenfabrikant E. Remington & Sons het patent gekocht van een apparaat waarmee letters getikt kunnen worden in plaats van geschreven. De eerste commerciële schrijfmachine wordt door Remington op 1 maart 1873 op de markt gebracht. Het is een log apparaat, bijgenaamd de Koevoet. Om te voorkomen dat de hamertjes in elkaar verstrikt raken als te snel wordt getypt, zijn de veelgebruikte lettercombinaties zo ver mogelijk uit elkaar geplaatst. Zo ontstaat het QWERTY-toetensbord, dat ondanks allerlei andere probeersels standaard zal worden. Vooralsnog kunnen alleen hoofdletters worden getypt. Vijf jaar later brengt Remington de handzamere Remington 2 op de markt, die ook letters in onderkast kan typen. De typearmen hangen naar beneden in een korf en slaan onderaan tegen de rol, zodat de gebruikers niet kunnen zien wat wordt getypt. Maar het commerciële succes is onmiskenbaar. In de VS wordt de bediening van de *typewriter* algauw zeer geschikt geacht voor vrouwen. Mark Twain is een van de allereerste kopers van een typemachine, nadat hij er in een etalage een vrouw op zag werken en onder de indruk is van haar snelheid.

CONTINENTAL

1544	Linker rolknop	1052	Beginkantlijnstop
1529	Wagenvrijmaker	1064	Verdeelschaal
1045	Eindkantlijnstop	1637	Regelverzethaak
1079	Kantlijnopheffer	1042	Kantlijnstoppenbalk
1080	„	1848	Lettergeleider
1287	Lintuitschakelaar	2071	Rechter papiergeleider
1102	Toetsenafsluiter	1599	Liniaal
2244	Wisselslot	1033	Regelschaaltje
1188	Wisseltoets	1536	Papiertafel
1411	Terugsteltoets	1542	Papierrol
1290	Lintstandsteller	2070	Linker papiergeleider
1191	Wisseltoets	1585	Papiervrijmaker
1830	Lintstandaanwijzer		

De opkomst van de typemachine zorgde voor een revolutie in het kantoorwerk